

Համառոտ պատմութիւն Հայ Կաթողիկէ (Կաթողիկ) Եկեղեցու

1- Հայոց Եկեղեցու ծագումը.

Հայ պատմիչների (Փ. Բուզանդ, Մ. Խորենացի, Ագաթանգեղոս եւ ուրիշներ) վկայութեամբ, հայոց դարձը՝ քրիստոնեութեան ընդունումը եւ այն պետական կրոն հռչակելը տեղի է ունեցել Տրդատ Գ թագաւորի օրոք (298-330): Սկզբում Տրդատը խիստ հալածանքների է ենթարկում քրիստոնեաներին: Դաժան տանջանքներից հետո մահապատժի են ենթարկվում Հռիփսիմեն, Գայանեն եւ նրանց շատ հետեւորդներ: Տանջանքներից հետո Խոր վիրապն է նետվում Հայաստանում քրիստոնեութեան հաստատման մէջ գլխավոր դեր խաղացած Գրիգորը: Սակայն տարիներ անց, հանրահայտ դէպքերից ու Գրիգորի հրաշագործութիւններից հետո Տրդատը ոչ միայն ազատում է նրան, այլ հրաժարվում է հեթանոսական կրոնից, ընդունում քրիստոնեութիւնը եւ 301թ. այն դարձնում է Հայաստանի պետական կրոն:

Գրիգորը իր գործունեութեամբ լուսավորեց Հայոց երկիրը քրիստոնեական վարդապետութեամբ, մարդկանց լուսավորեց նոր ու առաջավոր գաղափարներով եւ այդ պատճառով էլ կոչվեց Լուսավորիչ: 303թ. նա Տարոնի Աշտիշատ ավանի մէջ կանգնեցրեց առաջին հայ եկեղեցին եւ ապա նախկին հեթանոսական մեհեայանի (Սանդանամետի) տեղում կառուցեց նաեւ Ս. Էջմիածնի մայր տաճարը:

Այն տպավորութիւնը, որ Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչն է ստեղծել հայոց եկեղեցին եւ այդ պատճառով էլ Հայ Առաքելական եկեղեցին անվանում են «Հայ Լուսավորչական» (հայերէն շարադրանքով), կամ «Հայ Գրիգորյան» (ռուսական շարադրանքով), արմատապէս սխալ է: Հայտնի է որ մինչեւ Գրիգոր Լուսավորիչը Հայաստանում գործել են հայոց եկեղեցու 10 ավանդական հայրապետներն ու եպիսկոպոսները: Այդ անվանումը երեւան է եկել միայն 1836թ., երբ (ռուսական կառավարութիւնը Հայոց Եկեղեցուց պահանջեց վարդապետական անվանում տալ Հայ Եկեղեցուն եւ միայն այդ ժամանակ հրատարակված «Պոլոթենիե»-ի մէջ ի հայտ եկան այդ անվանումները: Ս. Էջմիածինը հայ Եկեղեցին համարում է առաքելական՝ այսինքն Առաքյալների կողմից հիմնադրված: Ըստ Հայ Առաքելական Եկեղեցու Հայաստանում գործել եւ հայոց Եկեղեցին են հիմնադրել Սբ. Թադեոս եւ Սբ. Բարդուղիմեոս առաքյալները: Այդ մասին վկայում են Փ.

Բուզանդը, Մ. Խորենացին, Հ. Դրասխանակերտցին, Հ. Մամիկոնյանը եւ շատ ուրիշներ:

Ասողիկը վկայում է մէկ այլ առաքյալի՝ Թոմասի Հայաստանում գտնվելու մասին: Այլ պատմիչներ հիշատակվում են Քրիստոսի այլ աշակերտների եւս՝ Հուդա, Սիմոն Նախանձահուլց, Մատատիա, Ղեբեոս եւ Հովհաննես Ավետարանիչ:

Վկայակոչելով Ագաթանգեղոսի մոտ հիշատակված «Տեսիլը», ըստ որի ուռենու ճյուղով Հիսուս Քրիստոսն ինքն է ցույց տվել, թէ որտեղ պէտք է հիմնվի Հայոց Եկեղեցին, Հայ Առաքելական Եկեղեցին գտնում է նաեւ, որ ինքը հիմնադրվել է Հիսուս Քրիստոսի կամքով եւ Նրա կողմից:

Առանձին հեղինակներ վկայում են, որ Թադեոսը իր հետ Հայաստան է բերել այն Գեղարդը, որով գինվորները խոցել են խաչված Քրիստոսին, նրա արյամբ ներկված պսակը եւ նրա կողմից օծված սրբազան յուղը: Հիշատակվում է, որ Բարդուղիմեոսն էլ իր հետ Հայաստան է բերել Քրիստոսի Օրհնյալ հացի մի մասը:

2- Քաղքեղոնի Ժողովը:

Մինչեւ Քաղքեղոնի 451/թ. Տիեզերական ժողովը եւ դրանից երկար տարիներ հետո էլ Հայոց Եկեղեցին անբաժանելի մասն էր կազմում Համաշխարհային, Տիեզերական կամ Ընդհանրական Եկեղեցու: Մինչեւ Քաղքեղոնի ժողովը որեւէ լուրջ տարաձայնություններ չկային հայոց եւ այլ Եկեղեցիների միջեւ: Հայոց Հայրապետը ընտրվում էր Հայաստանում, բայց ձեռնադրվում էր Կեսարիայում: Ագաթանգեղոսը, Մ. Խորենացին, Փ. Բուզանդը եւ այլ հայ պատմիչներ հաստատում են, որ մինչեւ Պապ Թագավորը, հայոց բոլոր Հայրապետները ձեռնադրվում էին Կեսարիայում: Նրանց վկայութեամբ այնտեղ են ձեռնադրվել Փառենը, Շահենը եւ Ներսեսը:

Ագաթանգեղոսը հիշատակում է, որ Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչը 302/թ. 16 նախարարների ուղեկցությամբ եւ Թագավորի հրովարտակով մեկնել է Կեսարիա, որտեղ Ղեվոնդիոս Արքեպիսկոպոսից ձեռնադրվել է հայոց Հայրապետ: Այնուհետեւ հիշատակված է, որ Տրդատ Թագավորը «... կրկին գնաց հունաց աշխարհը աստուածասեր Կոստանդինոսի ժամանակ... ուխտ դրեց նրա հետ հաստատ մնալու աստվածապաշտության մեջ»: մեկ այլ տեղ Ագաթանգեղոսը վկայում է Տրդատի ու Գրիգոր Լուսավորիչի Հռոմ գնալն ու ջերմորեն ընդունվելը կայսրի եւ մեծ հայրապետ, արքունի դռան եպիսկոպոս Եվսեբիոսի կողմից:

Մինչեւ օրս էլ շատերի հանգիստն է խռովում այսպես կոչված «Դաշանց թուղթը», ըստ որի Լուսավորիչը գնացել է Հռոմ եւ քահանայապետ է ձեռնադրվել Հռոմի Սեղբեսարոս

(Միլվեստրոս) պապի կողմից, որն էլ նրան է հանձնել այդ թուղթը: Մ. Օրմանյանը ժխտում է այս փաստը եւ թուղթը համարում է խաչակիրների ժամանակ հորինված: Նույն կարծիքին են նաեւ հայ կաթողիկէ հեղինակ Հ. Կոզյանը, ակադեմիկոս Պ. Հակոբյանը եւ ուրիշներ: Սակայն Մ. Չամչյանը եւ զգալի թվով այլ հեղինակներ հավատում են այդ «թղթի» իսկությանը:

Բոլոր դեպքերում խախտւտ են այն պնդումները, թէ Գրիգոր Լուսավորիչն ու նրա հաջորդները կախում չեն ունեցել Կեսարիայից եւ այնտեղ չեն ձեռնադրվել: Դրանից բոլորովին չի նսեմանում Հայոց Եկեղեցու դերն ու հեղինակութիւնը: Հայ Առաքելական Եկեղեցին անվերապահորեն՝ ընդունել եւ մինչեւ օրս էլ ընդունում է տիեզերական առաջին երեք ժողովների՝ Նիկիայի (325թ.), Կ.Պոլսի (381թ.) եւ Եփեսոսի (431թ.) որոշումները (Ուղղափառ Եկեղեցին ընդունում է առաջին 7 տիեզերական ժողովների որոշումները -Ս.Ա.):

Հայ Առաքելական Եկեղեցին հատկապես խիստ բացասական դիրք է ընդունել 451թ. Կ. Պոլսի մոտ գտնվող Քաղքեղոն բնակավայրում (հայերեն՝ Գատրգյուղ, այժմ՝ Ստամբուլի արվարձաններից մեկն է -Ս.Ա.)տեղի ունեցած ժողովի որոշումներին: Այդ ժողովին հայերը, բացի Միջագետքի թեմի երեք եպիսկոպոսների, չմասնակցեցին, որովհետեւ ընդամենը 4 ամիս էր անցել նշանավոր Ավարայրի ճակատամարտից եւ հայոց Կաթողիկոսն ու շատ երեւելի հոգեվորականներ գտնվում էին պարսկական բանտերում կամ աքսորավայրերում:

Քաղքեղոնում սահմանվեց Քրիստոնեության կարեվոր դավանաբանական սկզբունքը՝ «Քրիստոսը կատարյալ Աստված է եւ կատարյալ մարդ, Աստված ճշմարիտ եւ մարդ ճշմարիտ»: Մ. Չամչյանը մեջբերում է այդ ժողովի հետեւյալ սահմանումը. «...կատարյալ Աստված եւ կատարյալ մարդ, հավասար Հոր ըստ Աստվածության եւ հավասար մեզ ըստ մարդկության, նոյն ինքն Տեր Հիսուս Քրիստոսը. մի դեմք եւ մի անձ միավորյալ երկու բնությամբ (Մ. Չամչյան, հ.Բ., էջ 684): Իսկ նախորդ՝ Եփեսոսի 431թ. ժողովում շարադրած էր հետեւյալ սահմանումը. «Հիսուս Քրիստոսի մեջ աստվածայինն ու մարդկայինը միավորված են անխառն ու անբաժանելի կերպով»: Հայ Առաքելական Եկեղեցին ընդունում է հենց այս ժողովի սահմանումը եւ այս ուսմունքը ձեւակերպում է հետեւեալ խոսքերով. «Մի բնությունն ասեն, որպես անբաժանելի միությունն երկու բնության» (Մ. Չամչյան, հ.Բ., էջ 229): 1841թ. Նիկոլայ Ա կայսրին գրած նամակում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Հովաննես Կարբեցին այն արտահայտում էր հետեւյալ ձեւակերպմամբ. «... հայերը

խոստովանում են Հիսուս Քրիստոսի մեջ երկու բնություն-առանց խառնման եւ առանց աստվածությունը մարդկության վերածելու եւ կամ մարդկությունը աստվածության, եւ թէ երկու բնությունը՝ այսինքն աստվածային հատկությունները մնացին ամբողջությամբ անփոփոխ» (Ամատունի Կ., էջմիածնի Կաթողիկոսի մեկ թուղթը, «Ավետիք», 1948, էջ 144-149): Քաղքեղոնի ժողովը ընդունեց նաեւ քրիստոնեական Եկեղեցու 27 հիմնական կանոններ: Սակայն առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի այդ ժողովի ... 28-րդ կանոնը: Տարօրինակ այն է, որ բուն ժողովը ընդունեց միայն 27 կանոններ: Սակայն ժողովի փակումից հետո, երբ ժողովից արդեն հեռացել էին Հռոմի պապի ներկայացուցիչները, Բյուզանդիայի Մարկիանոս կայսեր եւ Կ. Պոլսի Անատոլիոս Պատրիարքի պահանջով, ընդամենը 84 եպիսկոպոսների ստորագրությամբ (իսկ ժողովին մասնակցում էին որոշ տվյալներով 600-630, այլ տվյալներով՝ 350 եպիսկոպոսներ -Ս.Ա.) հաստատվեց նոր՝ 28րդ կանոնը, ըստ որի մյուս պատրիարքությունների նկատմամբ հավասար ճանաչվեց նաեւ Կ. Պոլսի պատրիարքությունը: Պարզաբանենք, որ մինչ այդ կային չորս պատրիարքություններ, ըստ չորս ավետարանիչների՝ Մատթեոսինը՝ Անտիոքում, Մարկոսինը՝ Ալեքսանդրիայում, Ղուկասինը՝ Հռոմում եւ Հովհաննեսինը՝ Եփեսոսում: Արչակ թագավորի հրամանով պատրիարքություն էր ստեղծվել նաեւ Հայաստանում, սակայն այն չէր ճանաչվել արեւմտյան Եկեղեցիների կողմից: Շատերի կարծիքով Քաղքեղոնի ժողովի շուրջը հետագայում ծագած եւ մինչեւ օրս շարունակվող վիճաբանությունները վերաբերվում են ոչ այնքան դավանաբանական հարցերին, որքան այս 28-րդ կանոնին: Ն. Ադոնցը գրում է «...451-ին Կ. Պոլսի Պատրիարքին ենթարկվեցին բոլոր Մետրոպոլիտները: Եփեսոսն ու Կեսարիան կորցրեցին իրենց իրավունքներն ու դիրքերը 28րդ կանոնով: Սրանով է հիմնված նաեւ հայոց մերժողական դիրքը հանդեպ Քաղքեղոնի: Խզումի պատճառը նվերապետական էր եւ ոչ թէ վարդապետական»:

Արեւելյան Աթոռները այդ կանոնը չնդունեցին: Հռոմի Լեոն պապը եւս պաշտպանեց նրանց իրավունքները եւ չհաստատեց այս կանոնը: Դրա պատճառը ոչ միայն այն էր, որ նա պաշտպանեց ճշմարտությունը, այլ առաջին հերթին նաեւ այն, որ նա զգում էր (եւ ոչ առանց հիմքի), որ ընդունելով 28րդ կանոնը, հենց Հռոմի Եկեղեցին ապագայում կարող էր կորցնել իր դիրքը: Կ. Պոլսը կայսրանիստ քաղաք էր եւ անկասկած ձգտում էր հետագայում խլել նեաւ Հռոմի աթոռի առաջնությունը:

Մ. Օրմանյանը եւս գրում էր, որ Քաղքեղոնի մեջ հարցը այնքան աստվածաբանական չէր՝ Քրիստոսի բնությանը

հայոց, որքան հայրապետական՝ աթոռների փոխադարձ հարաբերությունների եւ առավելագույն ազդեցությունների խնդիրը:

3- Քաղքեղոնի ժողովի արձագանքները Հայաստանում.

Քաղքեղոնի ժողովի պատճառով առաջացած հուզումներն ու խլրտումները տարածվեցին արեւելքի շատ երկրներում: Ըստ հայ կաթողիկէ հեղինակների, մինչեւ Դ դարի սկիզբը հայոց Եկեղեցին լույսի հավանություն է տվել այդ ժողովի որոշումներին եւ բացահայտորեն դուրս չի եկել նրա որոշումների դեմ: Ըստ նրանց, Հայաստանում հակաքաղքեղոնական շարժման ծավալման պատճառը եղել է այն, որ այդ ժողովի որոշումներն ու «Լեվոնի թուղթը» Հայաստան են բերվել հակաքաղքեղոնական ասորի հոգեվորականների կողմից, որոնք թարգմանելիս դիտավորյալ աղավաղել են նրանց մտքերն ու ձեւակերպումները: Դրա հետեւանքով քաղքեղոնականությունը Հայաստանում սկսեցին շփոթել նեստորականության հետ, սկսեցին նզովել եւ Նեստորին եւ Քաղքեղոնը եւ Հռոմի Պապին: Եւ այդ՝ այն դեպքում, երբ Քաղքեղոնը ինքն էր դատապարտել եւ նզովել Նեստորի ուսմունքը:

Ակադեմիկոս Ստ. Մալխասյանը, գտնելով, որ Քաղքեղոնի ժողովից հետո Հայաստանը անկասկած միաբնակ էր (Մոնոֆիզիտ), միաժամանակ նշում էր, որ «... Հունաստանում ուսած նոր սերունդը, թարգմանչական խումբը բնականապես երկաբնակ էր, այսինքն ընդունում էր Քաղքեղոնի դավանաբանությունը...» Եկեղեցին պաշտոնապես դեռ չեզոք էր մնում. առաջին երկդիմի որոշումը Քաղքեղոնի դավանաբանության դեմ հայոց եկեղեցական ժողովը կայացրեց միայն 508թվին, ժողովից (Քաղքեղոնի) 57 տարի հետո (Մ. Խորենացի, Հայոց պատմություն, Ստ. Մալխասյանի ներածությունը, էջ 16-17):

Ն. Մառի կարծիքով «մի ժամանակ քաղքեղոնականությունն ու հակաքաղքեղոնականությունը հավասար ուժով ապրում էին հայ ժողովրդի մեջ, որ մի ժամանակ հայոց մեջ եղել է մի ամբողջ քաղքեղոնական գրականություն»: Նրա կարծիքով ճիշդ դարձավ Հայաստանում ստեղծվել էր մի այնպիսի կրիտիկական պահ, երբ հայտնի չէր դեռ, թե ո՞վ կհաղթի՝ քաղքեղոնականները, թե՛ հակաքաղքեղոնականները: Ն. Ադոնցի կարծիքով հակաքաղքեղոնականները հաղթանակ տարան միայն ճիշդ դարի սկիզբներին:

Հայ առաքելական շատ հեղինակներ եւ որոշ հայ կաթողիկէ (կաթոլիկ) հեղինակներ գտնում են, որ Քաղքեղոնի ժողովը առաջին անգամ պաշտոնապես դատապարտվել է

Դվինի 506թ. Եկեղեցական Ժողովի կողմից: Սակայն Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցու գլխավոր տեսաբաններից մեկը՝ Հ. Կոզյանը գտնում է, որ Դվինի Ժողովում խոսք անգամ չի եղել Քաղքեղոնի մասին: Այլ խնդիր է «Բ» թուղթը, որը ստորագրել էին Բաբգեն Ա Կաթողիկոսն ու քսան հայ եպիսկոպոսներ: Նա գտնում է, որ նույնիսկ այդ թղթում էլ Քաղքեղոնականութունը չի նշուվել, այլ միայն հայտնապես ընդունվել է Ձենոն կայսեր «Հենետիկոնը»: Այդ թղթում միայն երկու անգամ է հիշատակված Քաղքեղոն անունը եւ երկու դեպքերում էլ այն հավասար է դրվում եւ նույնացվում նեստորականության հետ:

Այլ կարծիքի է Մ. Չամչյանը: Նրա համոզմամբ հենց Բաբգենն է եղել Քաղքեղոնի Ժողովի առաջին հերքողը: Հայ Կաթողիկէ հեղինակների մեծ մասը գտնում է, որ Քաղքեղոնի Ժողովը առաջին անգամ դատապարտվել է հայոց կաթողիկոս Ներսես Բ Աշտարակեցու կամ Բագրեւանդցու գահակալության տարիներին (548-557թթ), Դվինի երկրորդ Ժողովի կողմից(554թ.): Մ. Աբեղյանը պառակտման հիմնական պատճառը համարում է այն, որ «մարդկայինը մի բնություն է կազմում աստվածայինի հետ, եւ ոչ թէ երկու բնությունն էլ բաժան-բաժան է մնում մի անձում»: Դվինի այդ երկու եկեղեցական ժողովներից բացի քաղքեղոնականութունը բազմիցս քննարկվել է նաեւ հետագա այլ եկեղեցական ժողովներում: Ընդունվել են եւ այն դատապարտող եւ այն ընդունող որոշումներ: Վիլյամ Տեր-Ղազարյանի կարծիքով հայ եկեղեցու ձեւական բաժանումը կաթողիկէ եկեղեցուց տեղի է ունեցել միայն 607թ. Դվինի երրորդ Եկեղեցական Ժողովում (Վիլյամ Տեր-Ղազարյան, Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցու պատմությունը, *Armenian Church Historical Studies*, էջ 219):

Քաղքեղոնականների ու հակաքաղքեղոնականների միջեւ պայքարը շարունակվեց նաեւ հետագա տարիներին: Սուր վեճերի առիթ է հանդիսանում Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Եզր Ա Փառաժնակերտցու (630-641) եւ նրա հաջորդների դավանանքի հարցը: Ստ. Օրբելյանը վկայում է, որ «... հայությունը հիշյալ աղանդի (քաղքեղոնականության կամ կաթողիկէյության -Ս.Ա.) մեջ մնաց վեց կաթողիկոսների օրոք՝ ութսուն հինգ տարի, մինչեւ Հովհան Օձնեցին, որի ձեռքով Հայաստանը նորոգվեց ու մաքրվեց այդ աղանդից»: Բյուզանդիայի Հերակլ կայսեր առաջարկով (ըստ հայադավան հեղինակների՝ ճնշմամբ) 631-632թթ. (այլ տվյալներով՝ 633թ.) կարին քաղաքում գումարված եկեղեցական ժողովը, մեկամսյա քննարկումից հետո իր համաձայնությունը տվեց միաբանվելու բյուզանդական Եկեղեցու հետ եւ գտավ, որ Քաղքեղոնի երկու բնության վարդապետությունը համաձայն է Սբ. Գրոց եւ Սբ. Հայրերի հետ: Հայերն ու հույները միասին

հաղորդվեցին: Ստ. Օրբելյանը հիշատակում է, որ Եզրը, հոգեվորականներն ու իշխանները «... չկարողացան վերահասու լինել նրա (Քաղքեղոնի -Ս.Ա.) ծածուկ ու անհայտ աղանդներին... Եզրը համաձայնություն տվեց եւ տգիտաբար մոլորվեց»:

Ինչ խոսք, հայադավան հեղինակները ժխտում են այս փաստը եւ գտնում, որ Եզրն ու նրա հաջորդները երբեք չեն եղել քաղքեղոնական իսկ Կարնո ժողովին մասնակցել են ընդամենը չորս եպիսկոպոսներ եւ մի քանի վարդապետներ: Նրանք նաեւ պնդում են, որ եթե Եզրը եւ նրա հաջորդները ընդունել են քաղքեղոնականությունը, ապա ինչո՞ւ էր այդ ժողովից ընդամենը 20 տարի հետո Կոստանդինոս կայսրը կրկին ձեռնարկում միաբանվելու հարցը:

Վիլյամ Տեր-Ղազարյանը, վկայակոչելով հայ առաքելական Եկեղեցու եպիսկոպոս Ներսոյանին, գտնում է, որ երկու հայրյուր տարվա ժամանակահատվածում՝ հինգերորդ դարի կեսերից մինչեւ 7րդ դարի կեսերը, երբ Հայաստանը բաժանված էր բյուզանդական եւ պարսկական կայսրությունների միջեւ, երկրի արեւմտյան մասի եպիսկոպոսները մեծ ի մասամբ քաղքեղոնական էին (հարաբերությունների մեջ էին կաթողիկէ Եկեղեցու հետ), իսկ արեւելքում գտնվողները՝ հարում էին՝ հակադիր գաղափարների:

(Վիլյամ Տեր-Ղազարյան, նշվ. աշխ., էջ 219):

Վ. Տեր-Ղազարյանը, վկայակոչելով նույն հայ առաքելական հոգեւորականին, նշում է, որ 862թ. Շիրակավանի ժողովը, ձեւականորեն որոշել է, որ Հայերի ու Հույների միջեւ (այդ ժամանակ հույները դեռ չէին բաժնվել ընհանրական Եկեղեցուց -Ս.Ա.) էական տարբերություններ չկան:

4- Հայոց Եկեղեցին սկսած Կիլիկիայի հայկական թագավորության շրջանից մինչեւ 17րդ դարի վերջը

Հետագա տարիներին քաղքեղոնականության եւ հակաքաղքեղոնականության միջեւ պայքարը մերթ հանդարտվում եւ մերթ բռնկվում էր նոր ուժով: Այդ պայքարը ոչ միայն դավանաբանական էր, այլ նաեւ քաղաքական: Մեծ Հայքի հայերի հակաքաղքեղոնական դիրքորոշումը շատ բանով կապված էր այն փաստի հետ, որ Բյուզանդիան, հայերին քաղքեղոնական դարձնելով, ձգտում էր իրեն ենթարկել ոչ միայն Հայոց Եկեղեցին, այլ նաեւ Հայ Ազգը եւ ձուլել այն իր կայսրության մեջ: Դեռ մոռացության չէր մատնվել այն փաստը, որ 4-րդ դարի վերջերին, նույնիսկ տասնյակ տարիներ առաջ, քան պարսկական մասում, բյուզանդական կայսրությունը վերացրել էր Արշակունիների հայկական թագավորությունը եւ խիստ

սահմանափակել նախարարների իրավունքները: Դրա հետեւանքով էլ հակաքաղքեղոնական շարժումը նաեւ առաջին հերթին հակաբյուզանդական շարժում էր:

Բյուզանդիայի վարած նենգ քաղաքականութեան հետեւանքով 1045թ. կործանվեց Բագրատունիների թագավորութիւնը Մեծ Հայքում: Պետականութիւնից զրկված Հայաստանը չկարողացավ լուրջ դիմադրութիւն ցույց տալ արեւելքից հայտնված սելջուկ-թուրքերի հորդաներին: Կործանվեցին հայկական բազմաթիվ գյուղեր ու քաղաքներ, հազարավոր մարդիկ սրի քաշվեցին կամ գերեվարվեցին: Այս պայմաններում անհնարին դարձավ նաեւ Հայոց Կաթողիկոսի եւ կաթողիկոսարանի գործունեութիւնը բուն Հայաստանում: Իսկ այդ նույն ժամանակամիջոցում նպաստավոր պայմաններ էին ստեղծվել Կիլիկիայում, որտեղ ստեղծվել էր Կիլիկիայի հայկական Թագավորութիւնը: Այս էր պատճառը, որ Հայոց Կաթողիկոսի Աթոռը եւս տեղափոխվեց այնտեղ եւ հաստատվեց մայրաքաղաքում՝ Սսում:

Մինչեւ Կիլիկիայի հայկական թագավորութեան ստեղծումը Հայոց Եկեղեցին պաշտոնական շփման մեջ էր միայն բյուզանդական Եկեղեցու հետ: Դրութիւնը փոխվեց խաչակրաց արշավանքիների ժամանակ: Այժմ արդեն Հայոց Եկեղեցին պաշտոնական կապեր հաստատեց Հռոմեական կամ Լատին Եկեղեցու հետ: Կիլիկիայի հայ թագավորներն ու ժողովուրդը հույս ունեին Հռոմի Պապի եւ եվրոպական պետութիւնների աջակցութեամբ նախ պահպանել եւ ամրապնդել Կիլիկիայի հայոց թագավորութիւնը եւ ապա, հարմար պահի դեպքում՝ ազատագրել նաեւ Մեծ Հայքը:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գրիգոր Պահլավունին (1116-1166թթ) իր եղբոր՝ Ներսես Շնորհալու հետ 1141 եւ 1143 թվականներին մասնակցել է Անտիոքի եւ Երուսաղեմի Եկեղեցական Ժողովներին, որոնց նպատակը հայ եւ քաղքեղոնական Եկեղեցիների միաբանելն էր:

Խոսելով այս դեպքերի մասին՝ Կիրակոս Գանձակեցին նշում է, որ դրանով վերստին նորգվեց դաշինքը, որ կար Սուրբ Գրիգորի, Տրդատի եւ Կոստանդինոս կայսրի ու Սեղբեստրոսի միջեւ (Կ. Գանձակեցի, Հայոց Պատմութիւն, էջ 67):

Ղ. Ալիշանը նշում է, որ ի նշան բարեկամութեան Հռոմի Պապը (Իննովկենտիոս Բ-1130-1143) Գրիգոր Պահլավունուն է ուղարկել «Հայրապետական քող ու գավազան» (Ալիշան, Շնորհալի, էջ 186):

Նույն քաղաքականութիւնը շարունակվեց նաեւ Ներսես Շնորհալու հայրապետութեան տարիներին: Կաթողիկէ բոլոր հեղինակները միանշանակ պնդում են, որ Շնորհալին այդ միութեան ջերմ կողմակից էր: Մ. Չամչյանը մեջ է բերում

Ներսես Շնորհալու կողմից Բյուզանդիայի Կայսրին գրած նամակի հետեւյալ տողերը. «... այլ՝ մի եւ նույն Քրիստոս է մարմին եւ է անմարմին. մարմին ըստ մարդկության՝ որ առավ եւ անմարմին ըստ աստվածության՝ որ ուներ եւ նույնն է տեսանելի ու անտեսանելի, շոշափելի եւ անշոշափելի, ժամանակի մեջ եւ առանց ժամանակի, որդի մարդու եւ որդի աստծո... Քանզի Քրիստոսը մարդ լինելով՝ բնությամբ մահկանացու էր, եւ աստված լինելով՝ բնությամբ անմահ էր... Մեռյալ էր մարմինը նույն կենդանի էր աստվածությունը»

(Մ. Չամչյան, Կ.Ա., էջ 103-104):

Կասկածից վեր է, որ հայ ժողովրդի այդ մեծ զավակը, հանճարեղ բանաստեղծն ու փիլիսոփան, աստվածաբանը, նաեւ քաղաքական գործիչ էր եւ առաջին հերթին ձգտում էր այդ միությունը օգտագործել հայ ժողովրդի շահերի համար: Հայտնի է, որ նա, գիջումներ կատարելով դավանաբանական հարցերում, միաժամանակ անգիջում էր ծիսական հարցերում եւ պաշտպանում էր Հայ Եկեղեցու առանձնահատկություններն ու ավանդությունները:

Հայ եւ Կաթողիկէ Եկեղեցիների մերձեցման հարցերը քննարկվեցին նաեւ Սսի 1307թ., Ադանայի 1316թ. եւ այլ ժողովներում:

Հռոմի Եկեղեցու հետ միաբանվելու ջերմ կողմնակիցներ էին Կիլիկիայի Հեթում Բ, Օշին թագավորներն ու Կոստանդին Գ Կեսարացի կաթողիկոսը, որին շատ հեղինակներ համարում են առաջին հայ «աղթարմա» կամ «ծայթ» կաթողիկոսը:

14րդ դերում Կիլիկյան Հայաստանում սկսվեց տարածվել ունիթորական կրոնական ուղղությունը, որի կրողներին սկսեցին անվանել Ունիթորներ (լատ. unitores- միացողների, միաբանողների եղբայրություն): Նրանց Հայաստանում շատ դեպքերում անվանում էին նաեւ «ծայթ», «ախթարմա», «Փռանկ» եւ այլ անուններով:

«Փռանկ» անվանումը հավանաբար կապված է նրա հետ, որ Կիլիկիայում ակտիվորեն էին գործում հատկապես Ֆրանցիսկյան միաբանության քարոզիչները: Բացի այդ Հայաստանում «Փռանկ» էին անվանում ոչ միայն Ֆրանսիացիներին, այլ նաեւ գրեթե բոլոր եվրոպացիներին եւ խաչակիրներին:

Ունիթորները հատկապես ակտիվ էին գործում Նախիջեւանում եւ Սյունիքում: 1328թ. Հովհաննես վրդ. Քոնեցին Մարաղայում հիմնեց ունիթորների միաբանությունը: Իրենց դրական գործունեությունը հետ մեկտեղ՝ նրանցից շատերը գիտնականներ, հայագետներ, թարգմանիչներ, բնագետներ եւ բժիշկներ էին, նրանք շուտով մեծ հռչակումներ առաջացրին Հայաստանում: Կուրորեն ընդունելով լատինական Եկեղեցու Դոգմաներն ու ծեսերը, նրանք այն փորձում էին կիրառել նաեւ Հայաստանում: Նրանք սկսեցին հերետիկոս

համարել ամբողջ հայ ազգը, արհամարել Հայ Եկեղեցու ծեսերն ու դարավոր ավանդույթները:

Այդ պատճառով էլ, նրանք շուտով սկսեցին կորցնել իրենց հետեվորդներին: Ունիթորների գործելակերպը խատորեն դատապարտել են ոչ միայն հայադավան հեղինակները, այլ նաև կաթողիկէ շատ հոգեվորականներն ու գործիչներ: Հռոմի Պապը, որին ստիպված էր եղել բողոքել Հակոբ Զուղայեցին, նրանց կոչ էր անում հրաժարվել այդպիսի գործելակերպից, լինել խոհեմ ու համակերպվող: Մ. Չամչյանը նրանցից երկուսին՝ Ուրմիայի եւ Կարնո եպիսկոպոսներին անվանում էր «արբանեակք չարի»: 1583թ. ունիթորները Հայաստանում ձուլվեցին դոմինիկյան միաբանույթյան հետ:

Արդի հայ կաթողիկէ գաղափարախոսներից մեկը, Անդրանիկ վրդ. Կուսնյանը գրում է. «Ժողովուրդներ ու ժգնօրէ ն ընդդիմացած ու դարերով պայքար մղած են այն բոլոր օտար ազգակներուն դէմ, որոնք փորձում են օտարի լեզուով, օտարի հաւատքով, օտարի մշակոյթով, օտարի ծէսով թափանցել իրենց մշակոյթէն կամ պաշտամունքէն նէրս» («Պատրիարքական համագումար Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ», Զմմառ, 8-12 Հոկտեմբեր 1998, էջ 60):

Կաթողիկէ Եկեղեցին, անհանգստացած ունիթորների եւ լատին կրօնավորների գործելակերպից, 1695թ. ընդունեց մի որոշում, ըստ որի լատինները պետք է պահեն իրենց ծեսերը, արարողություններն ու սովորությունները, իսկ Արեւելյան Կաթողիկէ Եկեղեցիները՝ իրենցը:

14-րդ դարի վերջին, երբ կործանվեց Կիլիկիայի հայկական թագավորությունը, անբարենպաստ պայմաններ ստեղծվեցին նաև Սսի Հայ Կաթողիկոսական Աթոռի գործունեության համար: Օգտվելով այդ առիթից, Մեծ Հայքի հոգեվորականները 1441թ. ժողով գումարեցին էջմիածնում, գահայույժ հայտարարեցին Սսում գտնվող Սուսաբեկյանց Կաթողիկոսին եւ ընտրեցին նոր կաթողիկոս: Մինչեւ օրս Սբ. էջմիածինը համարվում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի նստավայրը: Մ. Օրմանյանը գտնում է, որ մինչեւ 1441թ., Կիլիկիայում իշխում էր լատինամետ ուղղությունը (Մ.Օրմանյան, նշվ. աշխ., էջ 96):

17-րդ դարում Արեւելքում ակտիվացան լատին քարոզիչները: Կաթողիկէությունը Արեւելքում եւ մասնավորապես Հայաստանում տարածելու նպատակով, Հռոմի Գրիգոր 15-րդ Պապը 1622թ. Հռոմում հիմնեց «Հավատի պրոպագանդայի Սուրբ Միաբանությունը» (Հայ Կաթողիկէ գրականության մեջ այն կոչվում է նաև «Սուրբ Ժողով տէ փրօփականդայ Փիտե», «Սուրբ Ժողով Տարածման հավատոյ», «Արեւելքի Սուրբ Ժողով»): Նշենք, որ այդ հաստատությունը

1960-1971թ.թ. դեկավարում էր նշանավոր կարգինալ Գրիգոր-Պետրոս Աղաջանյանը:

1627թ. Հռոմի Ուրբանոս Պապը, Քարոզիչներ պատրաստելու նպատակով, հիմնադրեց «Ուրբանյան դպրոցը» եւ տպարան՝ կաթողիկէ քարոզչական եւ աստվածաբանական գրականություն տարածելու համար:

Քարոզիչների գործունեությունը Հայաստանում հատկապես ակտիվացավ 17-րդ դարի 2-րդ կեսին: Հայաստանում գործում էին մի շարք վանական կարգեր. Փրանցիսկյան, օգոստոսյան, Կարմելյան, Հիսուսյան եւ այլն: Նրանց գործունեություն հետեւանքով Արեւմտյան Հայաստանում եւ նրա սահմաններից դուրս առաջացան հայ կաթողիկէ մի շարք համայնքներ: Նրանց հաջողություն պատճառը նաեւ բացատրվում է նրանով, որ հայերը հույս ունէին Հռոմի Պապի եւ եվրոպական պետությունների աջակցությամբ փրկվել թուրքական եւ պարսկական լծից:

Կաթողիկէություն ընդունեցին հատկապես այն գյուղերի կամ բնակավայրերի բնակիչները, որոնք, շրջապատված լինելով թուրք եւ քուրդ հրոսակախմբերով, կանգնեցված էին երկրնտրանքի առաջ՝ կամ բնաջնջվել Ֆիզիկապաս կամ թուրքանալ եւ իսլամանալ: Մագդա Նեյմանը իր «Հայերը» գրքում ընդգծում է, որ հայերը կաթողիկէություն ընդունեցին ոչ թէ նրա համար, որ հրաժարվեին հայությունից, այլ առաջին հերթին հայ մնալու համար (Մագդա Նեյման, նշվ. աշխ., էջ 10):

Հայոց Հայրապետները եւս հույս էին դնում Հռոմի Եկեղեցու հետ միաբանվելով, Հռոմի Պապի աջակցությամբ ազատագրվել օտար բռնակալների լծից: Հատկապես մեծ ջանքեր թափեց նշանավոր Հակոբ Զուղայեցի կաթողիկոսը: Նա նույնիսկ փորձ արեց մեկնելու Հռոմ եւ հանդիպելու Հռոմի Պապի հետ, սակայն հիվանդացավ եւ 1680թ. վախճանվեց Կ. Պոլսում: Հ. Զուղայեցին Հռոմի Պապին անվանում էր «Քրիստոսի փոխանորդ... գլուխ բովանդակ այս մեկ մարմնի... գերագույն պետ Տիեզերական Եկեղեցու...» (Հակոբ Դ Զուղայեցի, 1655-1680, Վ. Թերզեան, Պեյրոլթ, 1956, էջ 45-46): Հռոմի Եկեղեցու հետ հաշտեցման փորձեր ձեռնարկեցին նաեւ նրա հաջորդ երկու կաթողիկոսները, սակայն վերջնական համաձայնություն այդպես էլ չկայացավ:

5- Հայ կաթողիկէ Պատրիարքություն ստեղծումը.

1461թ., թուրքական սուլթանի հատուկ Ֆիրմանով Կ. Պոլսում ստեղծվեց Հայ Առաքելական Պատրիարքությունը, որը վարում էր հայ համայնքի ոչ միայն հոգեւոր, այլ նաեւ աշխարհական գործերը: Թուրքերը հայերին, անկախ

դավանանքի. ճանաչեցին մեկ միլլեթ (ազգ) եւ այդ պատճառով էլ, մինչեւ 1830թ. թուրքիայի տարածքում ապրող բոլոր հայ կաթողիկէները եւս ենթարկվում էին նույն պատրիարքին, հաճախում նույն եկեղեցիները, միեւնույն հոգեւորականներից ստանում Սբ. Խորհուրդները: Նույնիսկ մինչեւ 17-րդ դարի վերջերը, Հռոմեական վարժարաններում պատրաստված աբեղաներն ու քահանաները իրենց հոգեւոր դերը կատարում էին հայ առաքելական եկեղեցիներում: Ինչ խոսք, հայ ժողովրդի միասնության տեսակետից, այս փաստը դրական դեր էր խաղում: Սակայն սկսած 17-րդ դարի վերջերից դրուժյունը խիստ փոխվեց: Սկսվեցին փոխադարձ ամբաստանությունները, տեղի ունեցան անգամ մատնություններ: Պառակտման եւ հուզումների առաջացման մեղքը ընկնում է եւ հայ առաքելական եւ հայ կաթողիկէ (հատկապես լատինամետ) մի խումբ անհեռատես եւ տգետ հոգեվորականների վրա, որոնք իրենց անխոհեմ գործելակերպով էլ ավելի սրեցին դրուժյունը, պառակտեցին հայ ազգը: 1707թ. ամբաստանությունների գոհ դարձավ եւ գլխատվեց Կոմիտաս քահանան իսկ Սեբաստիայում Հայր Միքայելը:

Կոմիտաս քահանան միակ հայն է, որն 1929թ. Հռոմի Պապի հրովարտակով դասվել է սրբերի՝ «երեւելիների ու մարտիրոսների շարքը»:

1721թ. հայ կաթողիկէների զանգվածային ձերբակալություններ տեղի ունեցան Կարինում (էրզրում):

Այս ամենը չէր կարող անհետեւանք անցնել: Դեռ 1701թ. Մխիթար Սեբաստացին հիմնեց Մխիթարյան միաբանությունը, որը հաստատվեց Վենետիկից Էկմ հեռավորության վրա գտնվող Սբ. Ղազար կղզում: Այն գործում է մինչեւ օրս եւ շատ մեծ գործ է կատարում հայ մշակույթի, հայագիտության եւ պատմության ասպարեզներում:

1720թ. Լիբանանի մայրաքաղաք Բեյրութից մոտ 30կմ հեռավորության վրա գտնվող Քրեյմի Ամենասուրբ Փրկիչ վանքի մեջ հիմնադրվեց մեկ այլ՝ Անտոնյան միաբանությունը, որը, ի տարբերություն մխիթարյանների, զբաղվում էր գլխավորապես Հովվական գործերով: Բացի այդ նրանք ավելի հաշտվողական կեցվածք էին ընդունել Հռոմի աթոռի նկատմամբ: Այս միաբանությունը գործեց մինչեւ 19-րդ դարի 60-ական թվականները եւ լուծարքի ենթարկվեց Հռոմի Պապի հրովարտակով: Անտոնյանների հետնորդները, փաստորեն այժմ Քրեյմի վանքից ոչ շատ հեռու գտնվող Զմմաուի Տիրամոր եկեղեցում հաստատված Զմմաույան միաբաններն են: Այս վանքը փաստորեն նեաւ հայ կաթողիկէ պատրիարքի նստավայրն է (չնայած որ բուն պատրիարքությունը գտնվում է Բեյրութի կենտրոնում -Ս.Ա.):

Այս միաբանությունների ստեղծումը սկսված պառակտման առաջին արդյունքներն էին: Հաշտեցման բոլոր փորձերը մատնվեցին անհաջողության: Հայ կաթողիկէ հոգեւորականներն ու հավատացյալները սկսեցին դիմել թուրքական իշխանություններին, որ իրենց համայնքը դուրս բերվի հայ առաքելական Պատրիարքի իշխանությունից եւ ճանաչվի որպես առանձին համայնք: Այս ուղղությամբ առաջին քայլը ձեռնարկեց Մարտինիի Եպիսկոպոս Մելքոն Թազպազյանը (Թասպասյան): Սակայն նա իր կողմնակիցների հետ ձերբակալվեց, դատապարտվեց շղթայակիր թիապարտության, որտեղ էլ մահացավ:

Հաջորդ քայլը կատարեց Աբրահամ Եպիսկոպոս Արծիվյանը: Սկզբում նա եւս մի քանի անգամ ձեռքակալվեց եւ բանտ նետվեց, սակայն Փրանսիական դեսպանի միջնորդության եւ մանավանդ 733 դահեկան կաշառքի շնորհիվ, ազատ արձակվեց: Ապաստանելով Անտոնյան միաբանությանում նա շարունակեց գործել: 1740թ. Հալեպի հայ կաթողիկէ համայնքը նրան ընտրեց որպես հայ կաթողիկէ ների կաթողիկոս: Իր հերթին Արծիվյանը ձեռնադրեց երեք եպիսկոպոսների, որոնք դիմեցին Հռոմի Պապին՝ նրա կաթողիկոսությունը հաստատելու համար: Նույն խնդրանքով Հռոմի Բենեդիկտոս Պապին դիմեցին նաեւ մարոնի քահանաները եւ հավատացյալները:

1742թ. Արծիվյանը ջերմորեն ընդունվեց Հռոմի Պապի կողմից: Շատ չանցած՝ 1742թ. նոյեմբերի 26-ին գումարված կարդինարական ժողովը հաստատեց նրա պատրիարքական ընտրությունը: 1742թ. դեկտեմբերի 8-ին Բենեդիկտոս պապը Հռոմի Սանտա Մարիա եկեղեցում Աբրահամ Արծիվյանին օծեց որպես հայ կաթողիկէների Պատրիարք: Սակայն Արծիվյանը գերադասում էր կրել կաթողիկոս տիտղոսը եւ կոնդակներում ստորագրում էր «Պ.Կ.» (Պետրոս Կաթողիկոս): Սկսած նրանից մինչեւ օրս բոլոր հայ կաթողիկէ պատրիարքները կրում են Պետրոս անունը: Կաթողիկէ հեղինակները այն կապում են Կիլիկիայի Պետրոս Պիժակ կաթողիկոսի անվան հետ, որը Արծիվյանին եպիսկոպոս էր ձեռնադրել: Սակայն առավել հավանական է, որ այն կապված է Պետրոս առաքյալի անվան հետ եւ խորհրդանշում է Հռոմի պապի գերիշխանության ճանաչման փաստը:

Կաթողիկէ հոգեւոր առաջնորդները մինչեւ օրս էլ իրենց համարում են Սբ. Գրիգոր Լուսավորչի հետնորդներն ու գործի շարունակողները: Իր կտակում Արծիվյանը իրեն համարում էր «Պետրոս Առաջին Կաթողիկոս եւ Պատրիարք ամենից հայոց եւ ճշմարտադաւան ուղղափառաց եւ փոխանորդ Սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսավորչին...» (Աբրահամ-Պետրոս Ա Արծիւեան՝ Կաթողիկոս, Պեյրուլթ, 1959, էջ 338): Հայ կաթողիկէների հոգեւոր առաջնորդները

պաշտոնապես հանդես են գալիս նաեւ «Պատրիարք-Կաթողիկոս», «Պատրիարք», «Պատրիարք Տանն Կիլիկիոյ» եւ այլ տիտղոսներով: Սկսած Արծիվյանից հայ կաթողիկէները ունեցել են 19 Կաթողիկոս-Պատրիարքներ: Ներկայումս հայ կաթողիկէների պատրիարք-կաթողիկոսն է Ներսես-Պետրոս ԺԹ Թարմունին (1999թ. մինչեւ օրս):

1937-1962թթ. հայ կաթողիկէների հոգեվոր առաջնորդն էր նշանավոր կարգինալ Գրիգոր-Պետրոս ԺԶ Աղաջանյանը: Չնայած Հռոմի պապը Արծիվյանի իրավասությանն էր հանձնել բոլոր հայ կաթողիկէներին, սակայն այն փաստորեն չէր կենսագործվում եւ նրա իշխանությունը տարածվում էր միայն Կիլիկիայում ապրող հայ կաթողիկէների վրա: Թուրքական իշխանությունները ոչ Արծիվյանին եւ ոչ էլ նրա հաջորդներին մինչեւ 1866թ. չթույլատրեցին գործել Թուրքիայում: Բացի այդ, անմիջականորեն Հռոմի պապին էին ենթարկվում Հունգարիայի եւ Լեհաստանի հայ կաթողիկէ թեմերը ինչպես նաեւ Մարտինիի թեմը: Հետագայում հայ կաթողիկէ պատրիարքության իրավասության սահմաններից դուրս մնաց նաեւ Ռուսաստանի հայկական համայնքը:

Դրա հետեւանքով, մինչեւ 1866թ., երբ կաթողիկէ պատրիարքությունը Զմմառից տեղափոխվեց Կ. Պոլիս, հայ կաթողիկէները ունէին երկու կենտրոն՝ Զմմառի պատրիարքարանը, որի իշխանությունը տարածվում էր միայն Կիլիկիայի հայ կաթողիկէների վրա եւ Կ. Պոլսինը, որի իրավասության տակ էին Կ. Պոլսի եւ Թուրքիայի այլ վայրերի հայ կաթողիկէները:

Թուրքական իշխանությունների վերաբերմունքը հայ կաթողիկէների նկատմամբ միշտ էլ եղել է երկդիմի: Մի կողմից, նրանց համար շատ ձեռնտու էր, որ հայ ժողովուրդը բաժան-բաժան էր արվում կրոնական հողի վրա: Մյուս կողմից, նրանք վախենում էին, որ կաթողիկէների պատճառով եվրոպեկան երկիրներն ու Հռոմի պապը ամեն առիթով կսկսեն միջամտել իր ներքին գործերին (հայ ժողովրդի կեղեքմանն ու ջարդերին -Ս.Ա.):

Այս պատճառով էլ շատ դեպքերում նրանց վերաբերմունքը հայ կաթողիկէների նկատմամբ եղել է թշնամական: Նրանք ամեն մի պատրվակ օգտագործում էին կաթողիկէներին հալածելու համար: Երբ 1827թ. հոկտեմբերին թուրքական նավատորմը պարտություն կրեց Ռուսաստանի, Անգլիայի եւ Ֆրանսիայի միացյալ նավատորմից, սուլթանի հատուկ ֆիրմանով, որպես այդ պետությունների լրտեսներ ձերբակալվեցին եւ աքսորվեցին բազմաթիվ հայ կաթողիկէներ: 1828թ. հունվարին Անկարայից աքսորվեցին վեց հազար հայ կաթողիկէներ իրենց 26 հոգեւորականների հետ: Շուտով մեկ այլ ֆիրմանով հայ կաթողիկէները հայտարարվեցին թուրքական կայսրության թշնամիները: Այդ ֆիրմանով Կ. Պոլսից պետք է

աքսորվելին հայ կաթողիկէ եպիսկոպոսն ու բոլոր հոգեւորականները: 1829թ. հունվարի 27-ին Կ. Պոլսից աքսորվեցին եւս 15 հազար հայ կաթողիկէներ, որոնց մի մասը մահացավ ցրտից ու սովից: Շատերը այս բռնազաղթը համարում են 1915թ. հայոց եղեւնի նախատիպը:

Միայն Հռոմի պապի եւ եվրոպական պետութիւնների միջամտութիւններից հետո թուրքական սուլթանը ստիպված եղավ դադարեցնել հայ կաթողիկէների հալածանքները: Էդիրնեի պալատնագրի կետերից մեկի համաձայն՝ 1830թ. հունվարի 6-ին, թուրքական սուլթանը հայ կաթողիկէներին ճանաչեց որպէս առանձին միլլեթ (ազգ) եւ իրավունք շնորհեց ունենալու իրենց առանձին հոգեւոր պետերը: Թուրքիայի հայ կաթողիկէների առաջին հոգեւոր առաջնորդն ընտրվեց Անտոն վրդ. Նուրիջանյանը, որը բարձրացվեց արքեպիսկոպոսի աստիճանի:

Ինչ խոսք, դրանով եղած պառակտումը փաստ դարձավ: Բայց միաժամանակ յուրաքանչյուր համայնք կարծես պարփակվեց իր իրավասութիւնների սահմաններում եւ սկսեց ինքը հոգալ իր համայնքի հարցերը:

Ռուսական կայսրութեանում ապրող հայ կաթողիկէները ենթարկվում էին Սարատովի լատին եպիսկոպոսին, որին խորթ էին հայերին հուզող շատ հարցեր: Միայն բազմաթիվ բողոքներից հետո, 1909թ. Սարգիս վրդ. Աբրահամյանը օժիպեց որպէս հայ կաթողիկէների առաքելական կառավարիչ: 1917թ. հայ կաթողիկէների առաքելական կառավարչութեանը գլխավորեց Հակոբ Ծ.վ. Բագրատյանը (1930թ. նա ձերբակալվեց եւ աքսորվեց Սուրվկի կղզին, որտեղ էլ մահացավ):

Հայոց մեծ եղեւնի տարիներին հայ կաթողիկէները եւս վճարեցին իրենց արյան տուրքը: Թուրքական ջարդարարները հայերին կոտորում էին ոչ թէ նրա համար, որ նրանք հայ առաքելականներ էին, կամ հայ կաթողիկէներ: Նրանք կոտորվեցին միայն նրա համար, որ... հայ էին: Կործանվեցին թուրքիայի բոլոր հայ կաթողիկէ թեմերը, հափշտակվեց եկեղեցիների, դպրոցների ունեցվածքը: Թուրքական իշխանութիւնների տարածքում բնակվող ավելի քան 150 հազար հայ կաթողիկէներից հրաշքով փրկվեցին միայն 20 հազարը: Չոհերի թվում էին նաեւ 169 հոգեւորականներ եւ 61 Մայրապետներ ու վանատենչիկներ: Տանջանքներից հետո սպանվեցին հայ կաթողիկէ 10 եպիսկոպոսներ ու մեկ արքեպիսկոպոս (Իգնատիոս Մալոյան):

Չնայած, որ ջարդերի հետեւանքով թուրքիայում մնացել էր շատ փոքր հայ կաթողիկէ համայնք, հայ կաթողիկէ Պատրիարքութիւնը դեռ մինչեւ 1928թ. շարունակում էր մնալ Կ.Պոլսում: 1928թ. հայ կաթողիկէ Պատրիարքի աթոռը կրկին տեղափոխվեց Լիբանան եւ հաստատվեց Չմմառի վանքում:

Հայ կաթողիկէներէ թվաքանակի մասին կան տարբեր տվյալներ որոնք տատանվում են 200-ից 300 հազարի սահմաններում: Հայտնի է, որ 1916թ. հայ կաթողիկէ Եկեղեցու «Օրացոյց»-ի տվյալներով Ռուսական կայսրութեանում կային 61240 հայ կաթողիկէներ, (172 գյուղ ու քաղաք, 71 Եկեղեցի, 63 քահանա եւ 8 վարդապետ): Այժմ Ռուսաստանում տարածքում ապրում են մոտ 54 հազար հայ կաթողիկէներ, որոնց սպասարկում է միայն մեկ վարդապետ:

Հայ կաթողիկէ Եկեղեցու տվյալներով Հայաստանում 1997թ. ապրում էին մոտ 150 հազար եւ Վրաստանում՝ 50 հազար հայ կաթողիկէներ: Ինչ խոսք, արտագաղթի հետեւանքով (հիմնականում Ռուսաստան) Հայաստանում մնացել է մոտ 120-125 հազար հայ կաթողիկէ եւ մոտ 25 հազար Վրաստանում (հիմնականում՝ Ախալցխի, Ախալքալաքի եւ Նինոծմինդայի շրջաններում): Հայաստանի, Վրաստանի, Ռուսաստանի եւ Արեւելյան Եվրոպայի հայ կաթողիկէներէ հոգեւոր առաջնորդն է միսիթարյան նշանավոր գրող, պատմաբան ու փիլիսոփա. Հ. Ներսես Արք. Տեր-Ներսեսյանը: Նրա նստավայրը գտնվում է Գյումրի քաղաքում:

Հայ կաթողիկէների կյանքում կարեւոր իրադարձութիւնն էր 1997թ. հոկտեմբերին Չմմառի վանքում կայացած պատրիարքական համագումարը, որին առաջին անգամը լինելով, մասնակցում էին նաեւ աշխարհական պատգամավորներ աշխարհի բազմաթիւ երկրներից: Չնայած, որ Հայ կաթողիկէ Եկեղեցին անվերապահորեն ընդունում է Հռոմի Աթոռի գերիշխանութիւնը, միաժամանակ եկեղեցական արարողութիւնների զգալի մասը կատարում է հայ Եկեղեցու ծեսերի ու ավանդութիւնների համաձայն, հայերեն լեզվով: Մեծ ուշադրութիւն է հատկացվում հայապահպանման գործին, հայ մշակույթի պրոպագանդմանն ու տարածմանը: Միայն Բեյրութում գործում են 9 կաթողիկէ դպրոցներ ու վարժարաններ:

Սալավաթ Վազգենի Արոյան-
Պատմական գիտութիւնների դոկտոր

<http://www.armeniancatholic.ru>, 2002)